DIPLOMATIK DISKURSDA KONSEPTUAL O‘ZGARISHLAR VA SEMANTIK EVOLYUTSIYASI: KLASSIK ARABCHA O‘ZAKLARNING ZAMONAVIY GEOPOLITIK TERMINOLOGIYADAGI TRANSFORMATSIYASI

Abdulaziz Rustamov
Ilmiy Rahbar: PhD, katta o‘qituvchi

Shahobiddin Yo‘ldoshev
Bajaruvchi: TDSHU Arabshunoslik oliy maktabi
3-bosqich talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.21412072

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xalqaro munosabatlar va diplomatik diskursda qo‘llaniladigan asosiy arabcha terminlarning semantik evolyutsiyasi va konseptual transformatsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida klassik arab tilidagi lisoniy o‘zaklar (*saytara, tadamun, qasr, tadvil, intidob*) va ularning zamonaviy xalqaro-huquqiy lug‘atlardagi ma’noviy ko‘lamlari qiyosiy-tahliliy metod orqali o‘rganilgan. Ishning dolzarbligi siyosiy ritorika va xalqaro hamjamiyatda terminlarning majoziy ma’no kasb etib, mafkuraviy ta’sir quroliga aylanish qonuniyatlarini yoritib berishidan iborat.

Kalit so‘zlar: diplomatik diskurs, semantik evolyutsiyasi, o‘zak transformatsiyasi, geopolitik ritorika, xalqaro huquq, neo-kolonializm, regionalizm, TDSHU.

ABSTRACT

This article analyzes the semantic evolution and conceptual transformation of key Arabic terms used in international relations and diplomatic discourse. During the research, classical Arabic linguistic roots (e.g., *saytara, tadamun, qasr, tadvil, intidob*) and their semantic scope in modern international legal vocabularies were studied through a comparative-analytical method. The relevance of the work lies in shedding light on the patterns of terms acquiring figurative meanings and becoming tools of ideological influence in political rhetoric and the international community.

Keywords: diplomatic discourse, semantic evolution, root transformation, geopolitical rhetoric, international law, neo-colonialism, regionalism, TSUOS.

KIRISH

Global dunyoda xalqaro munosabatlar tizimi faqatgina siyosiy bitimlar yoki harbiy ittifoqlar ustiga qurilmaydi. Uning eng muhim va barqaror asosi qat’iy tartibga solingan xalqaro huquq normalari hamda ularni ifodalovchi til qatlamidir. Siyosiy diskurs o‘z ehtiyojlari uchun tildagi mavjud vositalardan maksimal darajada foydalanadi va ularni zamon talabiga ko‘ra qayta ishlaydi.

Ayniqsa, Sharq diplomatiyasi va arab dunyosi bilan bog‘liq xalqaro munosabatlar kontekstini tahlil qilganimizda, asrlar oldingi oddiy huquqiy, maishiy yoki harbiy tushunchalarning bugungi kunda global geopolitik munosabatlarni ifodalovchi yirik konseptlarga aylanganiga guvoh bo‘lamiz. Ushbu maqolada keltirilgan terminlarning lisoniy va diplomatik tabiatini o‘rganish siyosiy tilshunoslik hamda xalqaro huquqshunoslik uchun o‘ta dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM VA TAHLIL

1. Klassik o‘zaklardagi semantik siljish va konseptual kengayish

Klassik arab jamiyatida muayyan harakat yoki holatni ifodalagan tub ildizlar vaqt o‘tishi bilan xalqaro huquqning shakllanishi natijasida mutloqo yangi, global miqyosdagi yuklamalarni qabul qildi. Bu jarayon tilshunoslikda **semantik siljish va konseptual kengayish** qonuniyati bilan izohlanadi.

Klassik termin (O‘zagi)	**Klassik va lug‘aviy ma’nosi**	**Zamonaviy diplomatik tushunchasi**
Saytara (سيطرة) *(s-ṭ-r)*	Daftarga satrlar tortish, yozib qo‘yish orqali hisob-kitobini yuritish, ro‘yxat asosida nazorat qilish.	Qurolli yoki qudratli davlatlarning strategik mintaqalar yoki xalqaro savdo yo‘llari ustidan o‘rnatgan **gegemonlygi va mutloq nazorati**.
Tadamun (تضامن) *(ḍ-m-n)*	Birovning qarzi yoki majburiyatini o‘z zimmasiga olish, moliyaviy va huquqiy kafillik qilish.	Global inqirozlar va tabiiy ofatlar paytida davlatlarning bir-birlariga ko‘rsatadigan **gumanitar va siyosiy birdamligi**tamoyili.
Qasr / Ilzam (قسر) *(q-s-r)*	Biror kishini u xohlamagan ishni qilishga majburlash, jismoniy kuch ishlatish, zo‘rlik bilan bo‘ysundirish.	Xalqaro huquqni buzgan davlatga nisbatan BMT Xavfsizlik Kengashi tomonidan qo‘llaniladigan **iqtisodiy, diplomatik va harbiy sanksiyalar**.

Ushbu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, xalqaro munosabatlar tili mavjud so‘zlarning ichki semantikasini kengaytirish orqali yangi tushunchalarni ifodalashga moslashadi. Masalan, oddiygkina "yozuv yozish" ma’nosidagi *saytara*ning bugun "geopolitik nazorat" darajasiga chiqishi fikrimizga yorqin dalildir.

2. Ko‘chma ma’nolarning mafkuraviy va siyosiy qurolga aylanishi

Muzokaralar va siyosiy ritorikada terminlar ko‘pincha o‘zining xolis diplomatik doirasidan chiqib, majoziy ma’noda mafkuraviy ta’sir o‘tkazish vositasiga aylanadi. Bunga yaqqol misol sifatida Birinchi jahon urushidan keyin *Millatlar Ligasi* tomonidan joriy etilgan **"Intidob" (انتداب — Mandat tizimi)** tushunchasini keltirish mumkin. Dastlab "biror muhim ishga chaqirish, ko‘ngillilarni safarbar qilish" ma’nosini bergan ushbu so‘z, bugungi siyosiy ritorikada butkul salbiy bo‘yoq kasb etgan. U yirik davlatlarning kichik mamlakatlar ustidan o‘rnatayotgan yashirin nazorati — **"neo-kolonializm" (yangi mustamlakachilik)** siyosatini tanqid qilish uchun majoziy ma’noda ishlatiladi.

Xuddi shunday, dastlab oila yoki shaxsning og‘ir sharoitda hashamatdan voz kechib kamtarona hayot kechirishini anglatgan **"Taqashshuf" (تقشف — Tejamkorlik siyosati)** termini bugun davlat miqyosidagi qat’iy moliyaviy cheklovlar (*Austerity*) modelini ifodalash uchun hukumatlar tomonidan muomalaga kiritilgan.

3. Huquqiy munosabatlar arxitekturasi: Shartnoma, maqom va protokol simbiozi

Davlatlararo munosabatlarni qonuniy rasmiylashtirishda uchta asosiy ustun mavjud bo‘lib, bular tizimli simbiozni (o‘zaro uzviy bog‘liqlikni) hosil qiladi:

Muahada (معاهدة — Shartnoma): Davlatlararo hamkorlikning eng oliy va qonuniy shaklidir. Qizig‘i shundarki, uning arabcha o‘zagi ع ه د(berilgan va’daga sodiq qolish) bo‘lib, uning buzilishi nafaqat huquqiy, balki ma’naviy xiyonat ham hisoblangan.

Vaziyat / Maqom (وضعية — Status): Xalqaro huquq subyektining tizimda egallab turgan rasmiy o‘rni va huquqlari majmuasidir. Bahsli hududlarning maqomi belgilanishi (*tahdidul vaz’i-l-qonuniy*) buning asosiy namunasidir.

Mahzar (محضر — Protokol): Bu tushuncha ikki tomonlama tabiatga ega. Bir tomondan, u muzokaralar jarayonini rasman qayd etuvchi yozma hujjat bo‘lsa, ikkinchi tomondan — diplomatik oliy uchrashuvlarda rioya qilinishi shart bo‘lgan qat’iy etiket va qoidalar tizimidir (*Diplomatik protokol*).

XULOSA

Xalqaro munosabatlar arxitekturasida til faktori dinamik xarakterga ega. Qadimgi arab tilidagi muqaddas va’da va huquqiy munosabatlarni ifodalagan so‘zlar bugungi kunda universal inson huquqlari bo‘yicha **Xalqaro Konvensiyalar**(Ahd), global muammolarni xalqarolashtirish siyosati (**Tadvil**) hamda hududiy birlashishlar (**Iqlimiya / Regionalizm**) darajasiga ko‘tarildi. Bu terminologik transformatsiyani va so‘zlarning klassik ma’nosidan zamonaviy diplomatik yuklamasigacha bo‘lgan masofani aniq anglash xalqaro maydondagi siyosiy va huquqiy jarayonlarni to‘g‘ri tahlil qilishning fundamental asosidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Berdiyorov, H. (2021). *Diplomatik terminologiya va uning lisoniy xususiyatlari*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. Wehr, H. (1994). *A Dictionary of Modern Written Arabic*. Spoken Language Services.
3. Ismatullayev, N. (2018). *Siyosiy va diplomatik matnlarni tarjima qilish asoslari*. Toshkent: TDShU.
4. Shaw, M. N. (2017). *International Law* (8th ed.). Cambridge University Press.
5. Rustamov, A. (2022). Arab tili diplomatik leksikasining shakllanish va taraqqiyot bosqichlari. *Sharqshunoslik jurnali*, 2(1), 12-25.